

ANA BUYERE'NİN KIRK MELEĞİ – DERSİM ALEVİLERİ'NİN KOZMOLOJİSİNDE DOĞUM, ÖLÜM VE ÖLÜMSÜZLÜK

*The Forty Angels of Ana Buyere – Birth, Death and Immortality in the Cosmology of Alevi
from Dersim*

Die 40 Engel von Ana Buyere – Geburt, Tod und Unsterblichkeit in der Kosmologie der Aleviten von Dersim

Gülcızıca YÜRÜR *

ÖZ

İnsana yaşam evrelerinde eşlik eden meleklerin varlığı fikrine, tek tanrılı, düalist ve çok tanrılı dinlerde rastlanmaktadır. Yaşamın en önemli eşiği olan doğum olayında doğum meleklerinin bebeğın kaderini bedenine işleme işlevleri Tevrat ve Kur'ân'da yazılı olarak belirtilmenin yanı sıra, Anadolu'nun özellikle kadınlar tarafından hatırlanan sözlü anlatılarında detaylı olarak yer alır. Bu yazılı ve sözlü anlatılar bir insanın benzersizliği, içerdiği olasılıklar, dünyadaki yerinin ve yolunun oluşmasına etki eden kuvvetler konusunda bir toplumun verdiği cevapları içerir. Bu makalede farklı inanç sistemlerinden birkaç örneğine değinilen doğum melekleri, sayı ve nitelik açısından farklılık göstermekle beraber, ortak noktaları insan bedeni aracılığıyla başka bir evrenden bu dünyaya akan emanetleri yeni doğana teslim etmeleridir. Bebeğın meziyetleri olarak kendini gösterecek özleri getiren, “doğum kapısı” açıldığında bebeğın canı ve özleriyle beraber kırk günlüğüne insan alemine geçen ve kolay bir doğum geçirmesi için anneye yardım eden kırk melek anlatısı, Sivas, Erzincan, Eskişehir, Hakkâri, Bolu gibi Anadolu'nun farklı bölgelerinde tespit edilmiştir. Kırk melek inancı Anadolu'nun tüm yerel kültürlerinde bilinmekle beraber,

* Dr. Öğretim üyesi, Altınbaş Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik A.B.D., gulkizilca.yurur@altinbas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7470-2991.

sadece Dersim (Tunceli) Alevilerinin kozmolojisinde kutsal bir ziyaret olan bir doğal coğrafi oluşuma, Pülümür'deki Ana Buyere buzul gölüne bağlanmaktadır.

Dersim kozmolojisine göre yüksek bir dağ zirvesindeki, yağmurlardan ve yeraltı sularından beslenen bir buzul gölünün doğum ve bebekte bir araya toplanacak özlerle ilişkisi, insan, yeraltı ve yerüstü arasındaki akışlar konusunda ima ettiği önermelere odaklanarak incelenecektir. Ana Buyere buzul gölü, bir ekosistem gibi farklı unsurlarının uyumlu şekilde birbirini desteklemesi gereken bir beden algısını; insan benliğinin diğer insanlara ve insan olmayan varlıklara karşı geçişgen, bazen ortadan kalkabilen sınırlarını nasıl kurmaktadır? İman, izam, fam (kavrayış) gibi öte dünyadan geldiği düşünülen özleri taşıyan meleklerin yuvası olarak yabancı dünyadaki bir gölün tanımlanması, insan bilinç ve kavrayışının nereden geldiği hakkında, tek tanrılı dinlerin anlatısından farklı bir önerme sunar mı? Bu çalışmanın savına göre, *Çevres Hure Ana Buyere* (Ana Buyere'nin kırk meleği) anlatıları, Anadolu ve Mezopotamya'nın Demeter kültünden, Hitit su kültlerine kadar uzanan bir soyağacına sahiptir. Ayrıca Kızılbaz inancının belkemiğini oluşturan, kırkların birliğini sağlama; kendi içinde bütün evreni barındırdığı düşünülen insanın tüm özlerinin uyumlu bütünleşmesi sürecine dair anlatılar, Dersim kültürünün temel köşe taşları olan Düzgün Baba, Munzur Baba gibi kutsal "masum çobanların" ölümsüzleşme sürecini ve nasıl insan bedeninin sınırlarından kurtularak bir dağ ve bir nehirle bir olduğunu açıklamaktadır. Kırk melek anlatısıyla, bireyin kendini bulması ve evreni oluşturan özlerin sürekli dönüşümü aynı deneyimin içinde toplanır, bütün ve parçalar arasındaki dinamik ilişkinin işleyiş mekanizması tarif edilir. Anlatılar yoluyla, her bir insan yaşamı tek bir bedensel varoluşun ötesine geçen, fiziksel ve ruhsal ölümsüzlüğe ulaştıran bir yol olarak inanç kılavuzları tarafından yönlendirilebilir hale gelir. Çalışmaya temel olan sözlü anlatılar, 2012-2017 yılların arasında Dersim bölgesinde yüz yüze yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla derlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Olmak ve oluşmak, çok parçalı benlik, doğum melekleri, kırklar, kutsal göller, bedenselleşme, fenomenoloji.

ABSTRACT

The idea of the existence of angels accompanying human in its life stages is found in monotheistic, dualist and polytheistic religions. In the birth event, the most important threshold of life, the functions of birth angels to inscribe the fate of the baby on the body are stated in written form in the Torah and the Qur'an. This idea is also present in the oral narratives of Anatolia, remembered especially by women. These written and oral narratives contain a society's responses to the uniqueness of a person, the potentialities he/she contains, the forces that affect the formation of his/her place and path in the world. Although birth angels in different belief systems, mentioned in this paper, differ in number and quality, their common point is that they deliver essences flowing from another universe to this World, deposit them into the human body and trust them to the newborn. The narrative of forty angels, which bring the essences that will manifest themselves as the baby's virtues, pass into the human world with the baby's soul and body for forty days when "the gate" opens and help mother during birth, have been detected in different regions of Anatolia, such as Sivas, Erzincan, Eskisehir, Hakkari, Bolu. Even though the belief of forty angels is known in all local cultures of Anatolia, only in the cosmology of the Alevi from Dersim (Tunceli) is linked to a natural geographic formation, a glacial lake Ana Buyere in Pülümür.

The relationship between a glacial lake on a high mountain peak fed by rains and groundwater, and the essences which compose a human, will be analysed by focusing on the propositions it implies regarding the flows between humans, the underground world and the world above ground. The perception of a body as an ecosystem, where different elements must support each other in harmony, is analysed semiotically. How does it establish the borders of the human self that are permeable to other people and non-human beings, which are even sometimes lifted? What does the description of a lake in the wild as the home of angels bearing the essences of humans imply? Does the idea of essences thought to come from the afterlife, such as faith, impression, fam (understanding), offer a different proposition from the narrative of monotheistic religions about where human consciousness and understanding come from?

According to the argument of this study, the narratives of *Çevres Hure Ana Buyere* (forty angels of Ana Buyere) have a genealogy from the Demeter cult of Anatolia and Mesopotamia to the Hittite water cults. In addition, establishing the unity of the forties, which forms the backbone of the Qizilbash belief; the narratives about the process of harmonious integration of all the essences of human, which is thought to contain the whole universe, explain the immortalization process of the sacred "innocent shepherds" such as Düzgün Baba and Munzur Baba, fundamental cornerstones of Dersim culture.

The narratives also explain how, by getting rid of the boundaries of the human body, they could become one with a mountain and a river. In the narrative of forty angels, the self-discovery of the individual and the continuous transformation of the essences that make up the universe are gathered in the same experience. The narratives describe functioning mechanism of the dynamic relationship between the whole and the parts. They also explain how social structures guide each human life on the pathway that goes beyond a single bodily existence, to physical and spiritual immortality. Oral narratives, which are the basis of the study, were compiled through face-to-face, semi-structured interviews in Dersim region between 2012-2017.

Keywords: Being and becoming, the self as a multitude, angels of birth, the forty, sacred lakes, embodiment, phenomenology.

ZUSAMMENFASSUNG

In monotheistischen, dualistischen und polytheistischen Religionen stößt man gleichermaßen auf die Idee, dass es Engel gibt, die den Menschen in den verschiedenen Phasen seines Lebens begleiten. Dass Geburtsengeln bei dem Ereignis der Geburt, der wichtigsten Schwelle im Menschenleben, die Funktion zukommt, dem Neugeborenen sein Schicksal mittels dessen Körper aufzuerlegen, ist nicht nur in der Thora und im Koran schriftlich festgehalten, sondern wird auch in den mündlich überlieferten Erzählungen Anatoliens, die insbesondere von Frauen erinnert und weitererzählt werden, in großem Detail erwähnt. Solche schriftlichen und mündlichen Erzählungen enthalten die Antworten einer Gemeinschaft auf Fragen in Bezug auf die Einzigartigkeit eines jeden Menschen, sein innewohnendes Potential und die Kräfte, die seinen Platz in der Welt und seinen Weg beeinflussen. Wenngleich die verschiedenen Beispiele von Geburtsengeln aus unterschiedlichen Glaubenssystemen, auf die in diesem Artikel eingegangen wird, Unterschiede hinsichtlich ihrer Anzahl und Eigenschaften aufweisen, haben sie dennoch gemein, dass sie Wesensgehalte, die von einem anderen Universum in die Welt fließen, dem menschlichen Körper anvertrauen, indem sie diese dem Neugeborenen übergeben. Die Erzählung von den 40 Engeln, die das Wesen des Neugeborenen, das sich in dessen Vorzügen äußern wird, in die Welt tragen, in die sie mit der Seele und dem Wesen des Neugeborenen für eine Dauer von 40 Tage eintreten, wenn sich das "Tor der Geburt" öffnet, und die der Mutter helfen, um ihr eine leichte Geburt zu bescheren, konnte in verschiedenen Regionen Anatoliens wie z.B. Sivas, Erzincan, Eskişehir, Hakkari, und Bolu nachgewiesen werden. Obwohl der Glaube an die 40 Engel in allen lokalen Kulturen Anatoliens bekannt ist, knüpft dieser nur in der Kosmologie der Aleviten von Dersim (Tunceli) an eine natürliche geografische Formation an, die zugleich ein Wallfahrtsort ist. Bei diesem Ort handelt es sich um den Gletschersee Ana Buyere im Landkreis Pülümür.

In diesem Artikel soll das Verhältnis eines Gletschersees, der am Gipfel eines Berges gelegen ist und sich aus Regen- und Grundwasser speist, zur Geburt und den im Neugeborenen versammelten Wesensgehalten gemäß der Kosmologie von Dersim untersucht werden, wobei ein besonderer Fokus auf den Aussagen liegen soll, die der See in Bezug auf die Flüsse zwischen dem Menschen, dem Untergrund und der oberirdischen Welt andeutet. Wie erzeugt der Gletschersee Ana Buyere eine Körperwahrnehmung, in der sich ähnlich wie bei einem Ökosystem die unterschiedlichen Elemente auf harmonische Weise gegenseitig stützen müssen, und wie errichtet er die anderen Menschen und nichtmenschlichen Wesen gegenüber durchlässigen und manchmal

vollends verschwindenden Grenzen des menschlichen Selbst? Wird dadurch, dass als Stätte der Engel, die Wesensgehalte wie Glaube, Vernunft und Begriffsvermögen, von denen angenommen wird, dass sie aus dem Jenseits kommen, in die Welt tragen, ein in der Wildnis gelegener See bestimmt wird, eine Behauptung in Bezug auf die Herkunft des menschlichen Bewusstseins und Begriffsvermögens aufgestellt, die sich von den Erzählungen monotheistischer Religionen unterscheidet? Die These dieser Studie lautet, dass der Stammbaum der Erzählungen der *Çevres Hure Ana Buyere* (40 Engel der Ana Buyere) bis zum anatolischen und mesopotamischen Demeter kult und den hethitischen Wasserkulten zurückreicht. Die Erzählungen über den Prozess der Einigung der Vierziger, die das Rückgrat des Qizilbasch-Glaubens bilden, und der harmonischen Integration aller Wesenszüge des Menschen, von dem man annimmt, dass er das ganze Universum enthält, erklären, wie heilige "unschuldiger Hirten" wie Düzgün Baba und Munzur Baba, ihrerseits Grundpfeiler der Kultur von Dersim, unsterblich wurden und wie sie sich von den Grenzen des menschlichen Körpers befreiten und eins mit einem Berg und Fluss wurden. In der Erzählung der vierzig Engel sind die Selbstfindung des Individuums und der permanente Wandel der Wesensgehalte, aus denen das Universum besteht, in der gleichen Erfahrung zusammengefasst. Gleichzeitig wird der Funktionsmechanismus der dynamischen Beziehung zwischen dem Ganzen und seinen Teilen beschrieben. Die Erzählungen stellen jedes menschliche Leben zudem als einen Weg dar, der über eine einzelne körperliche Existenz hinaus bis hin zur physischen und spirituellen Unsterblichkeit führt, so dass das Menschenleben durch glaubensbezogenen Rat angeleitet werden kann. Die mündlichen Erzählungen, die die Grundlage der Studie bilden, beruhen auf persönlichen, semistrukturierten Interviews, die im Zeitraum 2012-2017 in der Region Dersim durchgeführt worden sind.

Schlüsselwörter: Sein und werden, mehrteiliges Selbst, Geburtengel, Vierziger, heilige Seen, Inkarnation, Phänomenologie.

1. Giriş

İngiliz tarihçi Alexandra Walsham, çevremizdeki arazinin de kültürel olarak biçimlendirilmiş, insan ürünü bir mekân olduğunu, hatta araziyi, topraklarımızı bir toplumun “otobiyografisi”, toplumun parmak izlerini taşıyan bir metin, her kuşağın üzerine değerlerini, dünyayla ilişkisini, davranışlarını yazdığı gözenekli bir yüzey olarak düşünmemiz gerektiğini öneriyor (Walsham, 2012: 33). Her kuşak kendinden önce gelenlerin izlerini asla tamamen silmeden, kendi işaretlerini arazinin üzerine bırakarak geçer. Bu yer ve sosyal hafıza ilişkisi Dersim bölgesinde çok belirgindir. Sayısını kimsenin tam olarak bilmediği kadar çok ziyaret, doğal olarak oluşmuş ve insan eliyle kurulmuş kutsal mekânlar, çevredeki aşiretlerin, köylerin ortak hafızasını hikâyeler ve ibadet pratikleri yoluyla yeni kuşaklara aktarır ve bu esnada, dönüştürür.

Bazı dönüştürme eylemleri ne yazık ki, toplumun gündelik dinamikleri içinde, kendiliğinden gerçekleşmez. Devlet ideolojisi, erkek egemen ideoloji, kent ve kır arasındaki gerilimler hatta bazen aşiretler arası gerilimler bu hikâyeleri kendi çıkarı ve amaçlarına doğru çekiştirir. Aslında geçmiş üzerindeki çekişme, tarihi kimin yazacağı çatışması, her toplumda karşımıza çıkar ve süregiden kuşaklar, cinsiyetler ve sınıflararası mücadelelerin bir parçası olarak basitçe sineye çekilebilirdi. Fakat, Tanzanya'daki bir kutsal göl örneğinde Schmidt'in gösterdiği gibi, hafızanın kaybı veya manipülasyonu toplumun süreklilik algısını zedeler, toplumda yarılma, travmatik etkiler yaratabilir ve bu travmanın iyileşmesi, ancak bilinçli, ortaklaşa bir çabayla mümkün olur (2010: 255-257). Bu çalışma, böylesi bir hatırlama ve anlama çabası olarak düşünülmelidir.

Dersim'de devlet eliyle pek çok köy ismi değiştirilmiş, Zazaca isimler Türkçeleştirilmiştir (Tunçel, 2000: 28). Ancak ziyaret hikâyelerinin, hatta isimlerinin değiştirilmesi durumlarına en sık rastladığımız örnekler, eskiden kadın bir ziyaret iken, erkek bir ziyarete dönüştürülen kutsal mekanlardır. Bu kadın ziyaretlerin isimleri de Zazaca'da sahip olduğu dişi son eki -e düşürülünce değişmiş, örneğin Ana Buyere iken, Buyer Baba olmuştur. Kutsal mekânların erkekleştirilmesinin başlangıcı ana dili Zazaca olmayan, Dersim'deki yer adlarını basit bir hata sonucu veya rehberlerinin verdiği hatalı bilgilere göre yazıya geçiren seyyah ve askeri istihbarat uzmanlarında aranabilir. 20. yüzyılın başlarından itibaren sayıları artan yabancı seyyahlar ve 1938'de Dersim'e düzenlenecek askerî operasyon öncesi ve sonrası bölge hakkında bilgi ve haritalar üreten istihbarat subayları burada yazının sabitleme gücü dolayısıyla toplumsal hatırlama eylemine de müdahale etmiştir. Kendileri de erkek egemen bir

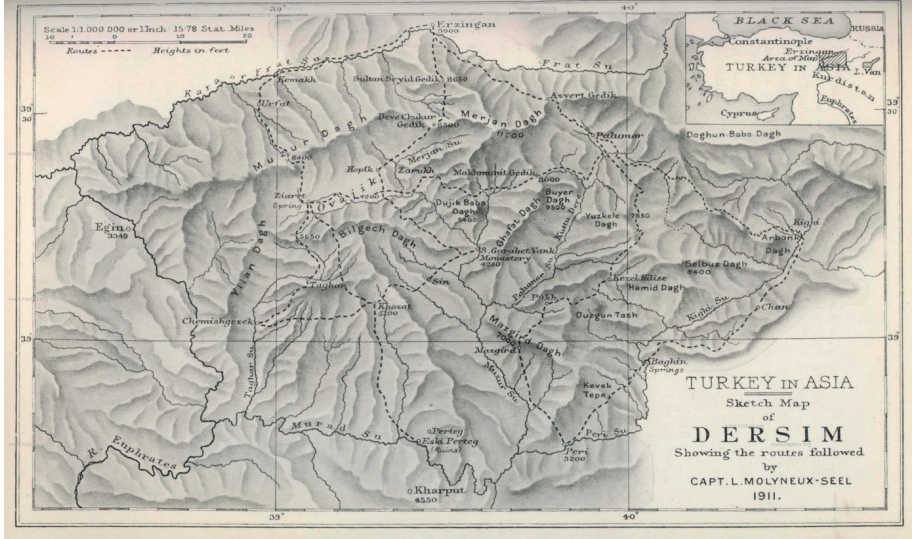
toplumsal ve dinî ortamdaki gelen bu yazıcılar, Dersim inanç sistemini tanıımıyordu. Zazaca konusunda tamamen cahildi. Bu nedenle yerli bir kaynağın bir kadın ziyaretin adını verirken doğallıkla kullandığı son ekleri dikkate almadıkları gibi tüm ziyaretlerin isimlerini sürekli olarak Baba, Paşa, Sultan/Padişah gibi ön eklerle bezemişlerdir. Pülümür ilçesindeki Bağır Baba ve Buyer Baba bu tür ziyaretlere örnek olarak gösterilebilir.

Kim tarafından nasıl başlatıldığı tam olarak belli olmayan bu ziyaretleri erkekleştirme süreci, bir unutturma, dönüştürme eylemi olarak yıkıcı, kafa karıştıran sonuçlar doğurmuştur. Bu işleyişe örnek olarak Pülümür ilçesinin sınırlarında çok önemli iki kadın göl ziyareti olan, Türkçede kolaylıkla sonlarındaki -e düşürülen Buyer Gölü ve Bağır Gölü ziyaretleri verilebilir. Pülümür Çayının Dersim Merkez'den Erzincan'a gelirken sağ yakasında kalan ve Tercan, Çayırılı, Salsa derelerini ve etrafındaki köylerin su kaynaklarını besleyen Bağire Spiye, çayın sol yakasındaki köylerin derelerini, su kaynaklarını besleyen Ana Buyere göl ziyaretinin aşağı yukarı karşısında yer alır. Günümüzde "Bağır Baba" olarak bilinen "Bağire Spiye" (Beyaz Bağire), Balaban aşiretinden bir görüşmecinin kendi annesinden ve halasından dinlediği üzere daha iki kuşak öncesine kadar dişi bir ziyaret olarak biliniyordu¹. Bağire Spiye diğer iki kutsal kız kardeşiyle birlikte özellikle yaylaya çıkma ve yayladan inme zamanları ziyaret ediliyor, burada lokmalar dağıtılıyordu. Daha iki kuşak öncesine kadar bir diğeri "Şengule Zeriye" olan üç kız kardeşten biri kabul edilen "Bağire Spiye" yani Bağire Gölü ziyaretiyle ilişkin derlenen anlatılar bu çalışmada ele alınamayacaktır. Bu çalışmada, Aşkirek, Harçiyeye gibi büyük köyleri ve hatta Heniyo Pil ziyaretinin sularını besleyen, özellikle Haydaran aşiretinin *mayir'i* (sahibi) olan Ana Buyere ziyaretinin, her insanda kırkların bir olmasını sağlayan meleklerin mekânı olarak nasıl hatırlandığı konusu ele alınacaktır. Gola Buyere'nin ve kırk meleğin kimliğini, işlevlerini açıklayan sözlü anlatılar bir araya toplanarak, insanın varlığı, yeryüzündeki görevi, ölüm ve ölümsüzlük hakkında üretilen anlam incelenecektir.

---

1 Kaynak kişi 1, Pülümür, 1999 yılında yapılan görüşme.

Resim 1. İngiliz yüzbaşı L. Molyneux-Seel'in çizdiği ve 1911 yılında basılan “Dersim’e Yolculuk” (*Journey in Dersim*) kitabında bulunan, kendi çizdiği Dersim haritası. Haritada Buyere Dağı, “Buyere Dağı” olarak, Zazaca dişi son eki -e olmadan isimlendirilmiştir. Oysa çalışma dahilinde Ana Buyere hakkında görüştüğümüz kaynak kişilerden 70 yaş üstü 45 kadının tümü, burayı “Gola Buyere” ve “Koe Buyere” olarak tanımlamıştı. Görsel: <https://dersimzaza.wordpress.com/haritalar/> (2.1.2020 tarihinde alınmıştır).

Anlatılardaki anlama doğru, daha derinden bir kazı yapmak ve Ana Buyere'nin soyağacını kaba hatlarıyla tanımlamak için Hitit yer altı tanrılar ve tanrıçalar dünyası, Ege havzası, Akdeniz ve Anadolu'nun yer altı ve yer üstü arasında gidip gelmeye mahkûm tanrıçası Persephone ve onu kurtarmak için bir su kaynağı yoluyla yerin altına, ölümler dünyasına geçen annesi, bereket ve özellikle tahılların tanrıçası Demeter ve bunlarla kıyaslanması amacıyla tek tanrılı dinlerin doğum melekleri de konu edilecektir.

2. Yöntem ve Gereçler

Bu alışma, 2012-2017 seneleri arasında Tunceli bölgesinin Hozat, Nazımıye, Ovacık, Pülümür ve Kalan merkez ilçelerinde gerçekleştirilen sözlü görüşmelerde ulaşılan veriler temel alınarak düzenlenmiştir. Görüşmelerin tümünde kaynak kişilerin sözlü onayı alınmış, çalışmada kaynak kişi olan görüşmecilerin kimliği makalede belirtilmemiştir.

Görüşmelerin tümü görüntülü kayıtlarla sabitlenmiştir ve bu kayıtlar araştırmacı tarafından korunmaktadır. Bu çalışmada kullanılan görüşmeler ağırlıklı olarak 1980 yılında yoğunluk kazanan Tunceli bölgesinden i ve dış göç hareketleri başlamadan önce gençliğini ve çocukluğunu bölgede geçirmiş olan yaşlı nüfustan kaynak kişilerle gerçekleştirilmiş, görüşmelerde hayat hikâyeleri derlenmiş, anlatılarda özellikle hastalık ve sağlık, doğum, ölüm ve bunlara dair inanç ve ritüeller konu edilmiştir. Yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler esnasında, konuşmacıların kendilerini daha rahat hissetmelerini sağlamak ve hatırlama süreçlerini kolaylaştırmak için mümkün olduğunca kaynak kişilerin görüşmeyi ana dilleri olan Kırmancıki (Dımili) dilinde yürütmeleri desteklenmiş, daha sonra bu görüşmeler çevrilmiş ve yazıya geçirilmiştir.

Görüşmeler analiz edilirken, bireysel hatırlama süreçlerini şekillendiren toplumsal hatırlama mekanizmaları anlatıların ve pratiklerin içinde aranmıştır. Hatırlama mekanizmalarının iyi işlemesinde, insan ve yer arasındaki canlı ilişkinin, coğrafi oluşumlara atfedilen kuvvetin ve belli bir doğal oluşumu, arazinin geri kalanına karşı işaretleyen ayrıştırıcı kimliğin belirleyici rolü tespit edilmiştir. Geleneksel olarak Dersim'de tarif edilen ekosistemin temel paradigmasını oluşturan kutsal varlıkların can verdiği yabani dünya perspektifi, nesnel gerçekliğe ne kadar yakın olduğu, bilimsel doğruluk derecesi veya toplumun içinde yaşadığı ortamda sürekliliğini sağlama işlevi tartışılarak değil, nasıl bir kozmogoniye yerleştiği, açıkladığı beden ve dünya algısını ifade etmek için çalışılmıştır. Başka kültürlerden ve coğrafi bölgelerden, rneğin Sicilya adasından gelen benzer anlatılar, burada tutarlılığı lme amacıyla değil, anlatıda karanlıkta kalan boşlukları doldurma ve tarif edilen dünyayı daha görünür kılma amacıyla çalışmaya katılmıştır. Doğum meleklerine dair başka inanç sistemlerinde üretilmiş anlatılar, Dersim'de 40 melek anlatısının özgünlüğünü anlamak amacıyla konuya dahil edilmiştir.

Bu alışma, yabani doğada, bir dağ zirvesinde, yer altı su kanallarıyla çevresindeki bölgeyi besleyen bir buzul glnn simgesel ve fiziksel varlığını şekillendiren anlatılara,

geçmişten gelen bu anlatıların içerdiği insan olma haline, bu insan olma halini tutarlı kılan toplumsal düzene, inanç düzenine, insan ve doğa ilişkilerine odaklanmaktadır. Bir insanın öznel ve nesnel, maddi ve manevi olayları birbirinden nasıl ayırdığını, değer ve normlarını nasıl haklı çıkardığını, özetle kategorizasyon ve nitelme yöntemlerini, tarihsel, kültürel bir tavır olarak inceleyen, bu tavır belli bir zaman ve yerde yaşanan bir toplumsal üretim olarak ele alan, kuşaklar arası aktarımla kalıplaşan algı süreçlerini verili dünyanın koşullarına karşı toplumun kolektif geliştirdiği yorumlama faaliyetleri olarak inceleyen fenomenolojik bir yöntem benimsenmiştir (Desjarlais, 2011: 89). Fenomenolojik yöntem, öznel deneyim ile deneyime anlam kazandıran kültürel kodlar arasındaki ilişkiye odaklanır (Groenewald, 2004: 43). Bu nedenle, anlatıcıların mekânla yaşadığı fiziksel deneyim, mekânın barındırdığı kuvvetlerle kurdukları duygusal bağlar; bir buzul gölünde bereket ve özlerin karanlık, insana dolup açığa çıkmayı bekleyen potansiyeller olarak kaynaşmasının canlandırdığı imgeler tarif edilmiştir. İmgelerin ne anlama geldiği, bir araya getirilince nasıl bir yabancı dünya algısı ortaya çıkardığı sorgulanmıştır. Böylesi bir yabancı dünya algısı, geçmişin şimdiki zamanın içine sürekli olarak aktığı bir kültürel gerçeklik olarak incelendiğinden, zaman ve mekân etkileşimi önemslenmiştir (Throop, 2009: 535-58).

3. Görüşme Sonuçları: *Çewres Hure Ana Buyere, Ana Buyere'nin Kırk Doğum Meleği*

3a. Gola Buyere Buzul Gölü

Gola Buyere Buzul Gölü, 2910 metre rakımlı Buyer dağının doruğundadır. Buzul Gölü'nün çevresindeki otlaklar, bu dağın her iki tarafındaki köylerin yaylak alanıdır. Harçiye köyünde çocukluğu ve gençliği geçmiş olan, 70'li yaşlarının ortasında bir kadın görüşmeci, yaylak olarak Buyer'nin önemini ve yayladan inerken, alınan rızklar için ziyarete teşekkür etme ritüelini şöyle hatırlıyor: “*Biz her sene Buyer yaylalarına giderdik. Her sene yayladan dönerken hep beraber Ana Buyere'ye gider, öyle köye dönerdik. Kurbanımızı, niyazımızı, büyükten küçüğe çocuklarımızı götürürdük. Kendi dilimizde dua ederdik: 'Ya çewres huriye, Ya Ana Buyere!' Biz derdik; Ya Kırk Huri! Bizim çocuklarımızı kurtar! Milletimizi kurtar! Biz'e hayırlı rızık ver! Ya Buyer Gölü! Bizden haksızlık uzak götür! Öyle dua ederdik.*”²

Dağın kuzey yüzündeki zirveye oldukça yakın, büyük bir köy olan Aşkirek köyü ve dağın güney yüzündeki Haydaran bölgesi, Gola Buyere'nin yer altı sularından beslenir.

2 Kaynak kişi 2, Pülümür, 2019 yılında yapılan görüşme.

Haydaran bölgesindeki Zağge köyünde, bir kayanın içinden patlayan zengin suyun da Ana Buyere gölünün yer altı kaynaklarından beslendiği anlatılır. Gola Buyere'nin yer altı su kaynaklarının ne kadar kuvvetli aktığına işaret eden iki anlatı vardır: Pülümür *Pirdesur* (Kırmızıköprü) bucağında derlenen bir anlatıya göre, eski zamanlarda Haydaranlar ve Aşkirek köyündeki Şıh Kemal, Lolan, Derviş Cemal gibi Ocak ve aşiretler, Ana Buyere'nin kimin *wayir*'i³ olduğuna dair tartışmaya girer. Gölün suları kimin toprağını besliyorsa, dağın o tarafındaki köylerin Ana Buyere'nin toprakları olacağına karar verilir. Bu amaçla, gölün içine bir âsâ bırakılır. Bu âsâ, ertesi gün Zağge'den fışkıran suyun kaynağından çıkınca, Ana Buyere'nin Haydaranların *wayir*'i olduğu anlaşılır. Ancak, bir diğer anlatıya göre de Aşkirek köylüleri Gola Buyere'ye kurban kestikleri bir sene, kurbanın kemiklerini göle bırakırlar. Köye indiklerinde, tam da Aşkirek tarafında yerden fışkıran en büyük gözenin yanında, kurban kesilen kuzunun canlı ve sağlıklı bir şekilde otlandığını görürler. Ana Buyere'nin gösterdiği bu kerametle, bu gözenin suyunun da Gola Buyere'den geldiğini anlarlar.

Anlatılarda, Gola Buyere'nin içinden çıkan bir doru at veya kır at olduğu belirtilmiştir. Demenan aşiretinden, 60'lı yaşlarında erkek bir görüşmeci şu bilgiyi vermiştir: “*Bu ziyaretin içinden doru bir at çıktığı söylenir. Buraya bir gün atlı bir kişi düştü, bir saat sonra içinden sağ salim çıktı. Orada, yaşlı ve sakallı bir zat tarafından bir saat misafir edilmiş, sonra ‘Senin zamanın dolmadı.’ diyerek yukarı çıkarılmış. Bu gölün içinde, bazen yüksek binaları olan bir şehir görünür.*” Ovacık Ziyaret köyündeki Celal Abbas Ocağı'ndan bir görüşmeciye, şöyle anlatmıştır: “*Ana Buyere bir göldür. Oradaki nebrin çoğu oradan geliyor. Altından su sızıyor. Biz oraya giderdik, kalbi temiz biri kibleye dönerdi, dua ederdi. Derdi ki içinde kır bir at suyun içinde geziyor, melekeler gibi. Oranın kılavuzu idi. Dua edildiğinde, kimin kalbi temiz ise, o köşeden giderdi, derdi ki; Hızır'ın atı içinde geziyor. Kimin kalbi temiz ise o görürdü. Kurbanını keserdi, orda bırakırdı.*”⁴

Pirdesur'da (Kırmızı Köprü nahiyesi) yapılan bir görüşmede, Ocak mensubu kaynak kişi Gola Buyere'nin bir Hızır mekânı olarak kabul edilmesini gerektiğini, Ana Buyere'nin Hızır'ın eşi olduğunu belirtmiştir. Bu Hızır bağlantısı, Kalmem Ocağı'ndan bir dede tarafından da “*Oraya Hızır Gola Buyero derler.*” bilgisiyile desteklenmiştir. Harçiye köyünden, 70'li yaşlarında bir kadın görüşmeci de şöyle demiştir: “*Kırk burinin mekâm Ana Buyere derler. Derler ki; Ya kırk Huri! Ya Gola Buyere! Ya Tanzik Hızır!*”

3 Wayir kavramı hem bir aşiretin yaşadığı bölgenin hem de aşiretin kutsal sahibidir. Kavramı daha iyi anlamak için bk. Yürür, 2019: 74-76.

4 Kaynak kişi 3, Dersim Merkez, 2018 yılında yapılan görüşme.

Ya Düzgün Kayası! öyle derler.” Haydaran aşiretinden, 87 yaşında erkek bir görüşmeci, Hızır bağlantısını şöyle bir anlatıyla birleştirmiştir: “*Gola Buyere’de bir dev hüküm sürerdi. Battal Gazî onun izini takip ediyor. Gölün önünü açıyor, suyunu boşaltıyor. Bu gölün dağın aşağısına açılan bir kanalı vardır. İçeride Sultan Süleyman’ın bacalarının tabutları var. Remil yapılır, burası kime kalacak. Hızır görünür, dört atlı Hızır. Burası sonunda Müslümanların eline geçer demiş. Oralarda hâlâ eski milletlerin kalıntıları vardır.*” Gola Buyere’nin altındaki, sularının zirveden geldiği söylenen *Henîyo Pil* (Büyük Çeşme) Ziyaretinin de Ebû Müslim-i Horasânî’nin yoldaşı kabul edilen Ahmed-i Zemcî’nin mekânı olarak anlatıldığı düşünülürse, bölgede tarihsel kahramanlarla ilişkilendirilen anlatıların yaygın olduğu söylenebilir.

Erzincan’da görüşülen, Demenan aşiretinden, 80’li yaşlarında bir kadın görüşmeciye, Gole Buyere’nin kırk atlısı olduğunu, bazen gönlü temiz olanların bu kırk atlının gölün içinde döndüğünü görebildiğini belirtmiştir. Yusufan aşiretinden, 70’li yaşlarının başında bir kadın görüşmeci de bu anlatıyı teyit etmiştir: “*Gölün içinde 40 atlı, gölün çevresinde yürüyormuş, görmüşler.*” Bu görüşmeci ayrıca, Gola Buyere’ye gidildiğinde şöyle dua edildiğini aktarmıştır: “*Çevres hure Ana Buyere, çoluk çocuğun üzerinden şeytanın nakını uzak tut, Gole Buyere’nin kırk atlısı.*”

3b. Ana Buyere

Ana Buyere yaygın anlatıya göre Düzgün Baba’nın kız kardeşi olarak bilinir. Erzincan’da görüşülen, Kureyşan Ocağı’ndan bir pir bunu şöyle belirtmiştir: “*Gole Buyere, Şah Haydar’ın bacısıdır. Çevres huriye, yani melekesi hep ağırdır. Doğum yaparken o 40 melek gelir. Ya kalavuze çevres huriye*”⁵. Dolayısıyla onun Düzgün Baba’nın kız kardeşleri olan Haskar ve Jele ile beraber üç kız kardeşten biri olduğunu da görüşmeciler söylemiştir. Dersim’deki kadın ziyaretlerin çoğunda rastlanılan bu üç kız kardeş anlatısının, Vietnam’dan (gökyüzü tanrıçası, su tanrıçası, dağların ve ormanların tanrıçası kız kardeşler, (Kendall, Tam, Huong, 2008: 220)), İrlanda Kelt geleneğine (savaş tanrıçası, bereket tanrıçası, aşk tanrıçası kız kardeşler, (Rowley, 1996: 10)) kadar uzanan bir soy kütüğü olduğu söylenebilir.

Ana Buyere’nin ve hatta kırk doğum meleğinin belirgin olarak Ana Fatma ile de bağlantısı kurulmaktadır. Biri Erzincan’da, biri Ovacık’ta olmak üzere, 80 yaşın üzerinde iki farklı kadın görüşmeci, kırk melek için “*Çevres Hure Ana Fatma Spê*”

5 Kaynak kişi 4, Erzincan Merkez, 2016 yılında yapılan görüşme.

(Beyaz Ana Fâtıma'nın Kırk Meleği) tanımını kullanmıştır. Beyaz Ana Fâtıma, Dersim'de dolunayla ilişkilendirilir ve dolunaya karşı yaşlı kadınlar, “*Ya Ana Fatıma Şpe*” (Ya Beyaz Ana Fatma) diyerek, dua ederler. Ovacık'taki Celal Abbas Ocağı'ndan bir dede, Ana Fatma bağlantısını oldukça karmaşık bir şekilde şöyle kurmuştur: “*Vatenê ki Çewres Melekete, Ana Fatma'ya gelen melektir. Ana Fatma, Hz. Ali ile cibana geldiğinde Medine'de Kâbe'nin duvarı yarılmıştır. O sırada Safıya, Ana Fatma'yla beraber bu yarıktan içeri girmiş ve daha sonra yarık kapanmıştır. 40 melek bu sırada gelmiştir. Onlar Ana Fatma'nın melekleridir.*”

Safıya, Hz. Ali'nin nûruna vâsil olmuş ve onu kundaklamıştır. Daha sonra öyle bir korkuyla dışarı çıkar ki Hz. Muhammed hemen ona sorma gereği duyar. “*Ne oldu?*” Safıya, peygambere: “*Ya Muhammed, Ana Fatma'dan bir nûr geldi. Nûrun içinde bir sebi çocuk var.*” Hz. Muhammed ise “*Benim haberim var.*” dedi⁶.

3c. Çewres Hure Ana Buyere

Dersim bölgesindeki Alevilerin kozmolojisine göre, doğumdan sonraki ilk kırk gün boyunca, yeni doğan her bebeğe “açık bir zihin”, “idrak gücü, kavrayış (*fam*)”, “güzel konuşma”, “iyi kısmetler”, “sevimli, hoş olmak”, “karşı cins için çekici olmak”, “iyi uyku”, “servet”, “el becerisi”, “iyi geçimli olmak”, “azim”, “rızkı bol olmak”, “uzun bir ömür”, “sağlıklı olmak”, “şanslı olmak”, “tatlı uykusu olmak”, “marifetli olmak”, “imanlı olmak”, “hayırlı insan olmak (*xer*)”, “ağzının tadı bol olmak (*tam*)”, “yücelik, büyüklük (*işam*)” gibi, toplamda 40 adet meziyet yüklenir. Bu 40 meziyetin her biri, bir meleğe emanet edilmiştir. Bu meleklerin vasıflarını ve insanın bu vasıfların taşıyıcısı olarak önemini Kureyşan Ocağı'ndan, 90 yaşın üzerinde bir görüşmeci açıklamıştır: “*Duyuların bir melektir. Merkezî beyindir. Merkezî akıldır, akıl Cebrail. Bütün melekler senin içinde. Sen küçük bir evrensin. 18 bin âlem senin içine sığar. Sen bir aynasın, bir ayna var ki, bir o yanı, bir bu yanı var. Su, ateş, hava, toprak dört kapıdır, bunlar müsaibettir, hepsi sende birleşmiş, ateş havayla, ateş toprakla, hava toprakla, hava suyla, su toprakla. Bu evrende melekler dolanır, senin içinde de dolanır.*”⁷

Ovacık'taki Celal Abbas Ocağı'nın dedesi olan, 70 yaşın üzerindeki bir görüşmecimiz, yeni doğan bir evren olan bebeğin içine meleklerin yerleşmesini şöyle tarif etmiştir: “*Çewres (kırk) melekete demek, çocuğun kırkı var ya, kırk günün her*

6 Kaynak kişi 5, Ovacık, 2019 yılında yapılan görüşme.

7 Kaynak kişi 6, Dersim Merkez, 2018 yılında yapılan görüşme.

gününde bir meleke geliyor. Kırk gün o çocuğun melekesi vardır. 40'lardır, 40'ların makamıdır, 40'ların makam kurmuş olduğu yer, doğumla besbehal olmuşlar. İnsanlara, doğan çocuklara, masum çocuklara gelmişler. Hizmet yapmışlar. Mekân o mekândır, insanın gelışı, 40 makamla birlikte geliyor, insan olarak cibana geldiği için, onlar o doğan çocuğun hizmetini yapıyor. 40'yla gelmiş, 40'yla gider. Hem öldüğünde hem doğarken, hizmetini görürler. Onların hepsi bir mevzuat sahibidir, bir zimmet vardır. 40 tane yolun hizmetini gören candır. Her bir makamın bir hizmeti vardır. Yola, eve, dağa, suya sahip bir melek vardır. 40'lar doğumda insanla beraber gelir.⁸ Kureyşan Ocağı'ndan, 40'lı yaşlarında genç bir dede, doğum ve kırklar ilişkisini şöyle tarif etmiştir: “40 gün boyunca bebeğe bir program yükleniyor. Selmân-ı Fârisî, bebeğin göbek bağıdır. O yüzden Muhammed kırklar cemindeyken, Ali koluna çentik atıp kırkı birden kanarken, lokma toplamakta olan Selmân'ın kani tavandan damladı, çünkü kırklar mekâmı ana rahmidir, 40'lar cemi, ana rahmidir, bebek göbek bağından besleniyor. Bebek birinci kapıdan çıkınca, Selmân-ı Fârisî'den ayrıldı. Bunlar bizim amellerimizi tutan melekelerdir. Ölünc de 40 meleğin çıkmayınca kadar, gidilmez. Kırkıncı gün, insanın parçaları dağılmış oluyor, et kemikten ayrılıyor. Her bir gün bir besap veriliyor. Bizim hesabımızı tutan 40 melek var, onlardan 40 gün besap alınıyor. Gözüm, dilin, ayağın dile geliyor. Yaptığı her bir hünerin hesabını, o hünerin meleği verir. Bir şey yapılırsa, senden delil isterler. Her insan hünerleriyle ne yapmış, elenir, kerametini gösterir. Rahimde mayalanıyorsun. Orası tarladır. Bu yüzden nesil erkekten devam ediyor, meni mayadır. Kalp attığı zaman, ruh bedene giriyor, ruh halka giriyor. Rahimdeyken program yükleniyor. Melekler doğumdan sonraki kırk gün bu özellikleri harekete geçiriyor. Kendinde bunları bul diye, onlar yükler ama karar senindir. Bebek kırk güne kadar, o melekleri görür. İnsanın 40'ından sonrası çok önemlidir. O meleği bozamazsın, buna insan gücü yetmez, ama o melek sende can bulacak mı? Bir melek sadece verilen talimatı yerine getirmekle mükelleftir, ama gerçek bizleriz. Kendine sor, mana için ne yaptın?”⁹

Genç dedenin anlatısından, meleklerin bir bilgisayar programı gibi yüklediği bu kırk marifetin gerçek dünyada anlamlı bir şekilde faaliyete geçmesinin, insanın iradesine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Yaşayan bedenle varlık bulan birer “öz” (*essentia*), bedene yerleşen, zamanın dışından gelen bir bilgi gibi anlatılan kırk meziyeti bebeğe hediye eden kutsal varlıklara, Dersim geleneğinde “Ana Buyere'nin Kırk Hurisi” (*Çenres Hure Ana Buyere*) denir. 60 yaş üstü tüm kaynak kişilerin önemli bir kısmının bildiği anlatıya göre, bu melekler ve özellikle, en son gelen ve en son giden

8 Kaynak kişi 5, Ovacık, 2019 yılında yapılan görüşme.

9 Kaynak kişi 7, Dersim Merkez, 2017 yılında yapılan görüşme.

amirleri *Huriye Lenge* (Topal Melek), bebeği ve anneyi kötü etkilerden, en çok da onları boğmak ve ciğerlerini yemek isteyen *Elike*'den (Al Karısından) korur.

Kırk meleğin getirdiği meziyetler, kişinin yönelimini ve kapasitesini belirleyerek yaşamında etkili olur. Doğumdan itibaren kişinin özlerine uygun görevleriyle, toplumuyla tutarlı bir karakter kazanması için doğum aşamasında aile önemlidir, ama bu kutsal kaynaktan gelen potansiyelin harekete geçirilmesini sağlayan pratiklerden, cem yürütmekten, ocaklar, pîrler görevlidir. Bu konuda, Ovacık Kedek köyündeki Celal Abbas Ocağı'ndan bir dede şöyle demiştir: “*Yol ve erkânı bildiren kişi dededir, insanları pişirir ve süzgeçten geçirir. Süzgeçte kir kalır, hayırlısı akar gider. Rayber ateştir, pîr közdür, mürşit küldür. Rayber yakar, pîr seni köz yapar, mürşit seni küil haline getirir. Külleri çıkarır, en has zerreyi bırakır.*”¹⁰

3d. Huriye Lenge

Kırk melek, Topal melek'in amirliği altındadır ve doğum esnasında en son ulaşan, doğum ağrılarına son veren Topal Melek'tir. Bu nedenle, doğum sırasında dualarla çağrılan O'dur. Demenan aşiretinden, 70 yaşın üzerindeki bir kadın görüşmeciye göre: “*Topal Melek geldiğinde, işi camı bebeğe teslim etmektir. O teslim işlerini yapar. Sen camna iyi bakmışsan, kurban kesmişsen, aile iyi mi, her şey ona göre seçilir. Annenin karakteri, bebeğin karakteri kontrol edilir. O amirdir, görevi anneyi, babayı kontrol etmektir.*”¹¹ Ellili yaşlarının ortasında, yine Demenan aşiretinden bir erkek görüşmeci de onu şöyle tanımlıyor: “*Doğum esnasında kadınlara yardım eden 40 melekten biridir. Bir ayağı aksar, en son gelen melektir. Doğumdan sonraki 40 gün boyunca da kadının yanında kalır, çocuğun rubunun yeni bedenine ve ailesine uygun olup olmadığını inceler. Doğumla bedene giren canın yerine yerleşmesine eşlik eder, canı bedene teslim eder. Anne babayı kontrol eder. Aile çocuğa iyi bakıyor mu, kurban kesmiş mi, anne baba iyi mi, can bunlara göre seçilir.*”¹²

Hozat'ın Zimek köyünden 50'li yaşlarında bir kadın görüşmeci; “*Ayağı topal olan geç geldiği için, o gelene kadar hasta acı çeker, o kadının acısını kesendir. O geç geldiğinden, ilk onu çağırırlardı. Bunlar gerçek dualardı, bu gerçek bir çağrıdır. Huriye Lenge ayağından topaldır, hastanın bızla acıdan kurtulması için, Huriye Lenge'nin bızla gelmesini isteyen dualar*

10 Kaynak kişi 5, Ovacık, 2019 yılında yapılan görüşme.

11 Kaynak kişi 8, Dersim Merkez, 2017 yılında yapılan görüşme.

12 Kaynak kişi 9, Ovacık, 2016 yılında yapılan görüşme.

ediyorlar.”¹³ diyerek, çabuk gelmesi için çağrıldığı kadar, 40 günün sonunda en çok da meleklerin bu amirini göndermek için meleklerle lokma verildiğini eklemiştir. Çünkü, eve ve aileye uygun bulmazsa, bebeği geri alabilen de Topal Melek'tir ve bazı durumlarda, doğumdan sonra anneyi topal bırakabilir. Bu nedenle, bu en güçlü meleğin, en ürkütücü melek olduğunu da söyleyebiliriz. Cıvrak köyünden, gençliğinde ebelik de yapmış, 80'li yaşlarda bir görüşmecinin belirttiğine göre, kadınlar doğum esnasında onu yardıma çağırır ancak bazı durumlarda, doğumdan sonra kadının bir ayağını aksak bırakabilir. Erzincan'a bağlı Kısmıkör köyünden, altmışlı yaşlarındaki bir kadın görüşmeci de şu bilgiyi vermiştir: “Zor bir doğumda, köydeki yaşlı bir kadın Huriye Lenge olur, topallar.”¹⁴

Ovacık ilçesinde, alçak bir tepenin üzerinde yer alan bir orman gölü olan “Küçük Buyere” gölünde yaşayan evliyanın Huriye Lenge olduğu anlatılmaktadır. “Küçük Buyere” gölünde yaşayan Huriye Lenge, “*Denres Divane*” ismi verilen bir ziyaretin gölünde yaşayan “Yeşil Evliya” ile kardeştir. Yeşil Evliya, delileri iyileştiren bir ziyarettir. Ovacık'ta, ıssız bir koruluğun içindeki, etrafı meşelerle çevrili bir göl olan bu ziyarette, gölün kıyısında asırlık bir meşe ağacı bulunur. Deliler, özellikle saldırgan deliler, bu meşe ağacına kalın bir iple bağlanır. Daha sonra, gölde bulunan kaplumbağalara ekmek ve çörek atılır, bu kaplumbağalar kıyıya çıkıp lokmaları yerken, aile delirmiş hastasını ağaca bağlı olarak bırakıp, gider. Hasta bir gece ağaca bağlı kalır. Anlatılara göre, Yeşil Evliya iyileşeceği olan hastaları iyileştirir, iyileşeceği olmayan hastaları da boğarak öldürür. Çok sayıda hastanın bu şekilde, boğularak öldüğü anlatılmaktadır. Ancak, Yeşil Evliya'nın hemen karşısındaki tepede mekânı bulunan Ana Huri, kardeşinden çok daha tehlikelidir: Kaynak kişiye göre, Yeşil Evliya, “*İyileşeceği varsa iyileştiririm, yoksa boğarım.*” dermiş, oysa Ana Huri, “*İyileşeceği varsa da boğarım, iyileşeceği yoksa da boğarım.*”¹⁵ dermiş. Bu nedenle, insanlar mekânından uzak durur, bu ıssız tepeye hiç kimse adımını bile atmaz. Akıl hastalarını iyileştiren kız kardeşi Yeşil Evliya ile doğumlarda bebeklerin canını yuvasına teslim eden Huriye Lenge, anlatıya bakılırsa Tunceli'deki inanca göre salgın hastalık, yüksek ateş (havale) ve delilik getiren cinlerin komutanı olan, Abdal Mûsâ Sultan'ın kızlarıdır. Abdal Mûsâ Tunceli'de, korkulan ama hürmetle kurbanı kesilen bir evliyadır. Ovacık Kede köyündeki Celal Abbas Ocağı'nın dedesi olan görüşmeciye göre, Ana Buyere

13 Kaynak kişi 10, Hozat, 2017 yılında yapılan görüşme.

14 Kaynak kişi 11, Nazımiye, 2016 yılında yapılan görüşme.

15 Kaynak kişi 5, Ovacık, 2019 yılında yapılan görüşme.

gölünü mekân tutan kırk melekten biri olan Huriye Lenge ile Ovacık'ta yeşil evliyanın karşısına düşen tepede mekânı olan *Ana Huri*, aynı varlıktır. Dede, bu ziyareti şöyle anlatmıştır: “*O doğumla görevlidir ve insanlar doğumda onu çağırıyorlar, sürekli çağırıyorlar. Ama bugüne kadar kimse o ormanın içine giremez, korkuyorlar. Oraya böyle yanaştın mı uğultular geliyor, ses geliyor, korkunç sesler geliyor. Biz soruyoruz onlara. Diyorlar biz hiçbirimiz oraya giremiyoruz, korkuyoruz. Bak o, Yeşil Evliya demiş ki: bana geleni, düzeleni düzeltirim. Düzelmeyeni boğarım. O Gola Ana Huri dediğimizde, o göl, o meleke de demiş ki bana gelen kim gelirse boğarım. Zaten iki tane zat, iki evliya aynı yerde kalamaz demiş. Ordan o kalkıp gidiyor, başka karşıya. Karşıya bir ormanın içine gidiyor. Orman büyük bir ormandır. Çukurdur içi hiç kimse oraya giremiyor, korkuyorlar.*”¹⁶

4. Kırkını Çıkarma Ritüelleri

Huriye Lenge'nin ve genel olarak kırk meleğin en tekinsiz tarafı, doğumda bebeği geri götürme ya da evi uygun bulmayıp, bebeğin canını geri alma olasılıklarıdır. Bu gergin dönemin özellikle başı ve sonu önemli olduğundan, kırk günün tamamlanmasını işaretleyen kırkını çıkarma, melekleri artık evden çıkarmak için büyük bir özenle gerçekleştirilir, doğumla açılan kapıdan giren öte dünya varlıkları dışarı atılır. Cıvrak köyünden, gençliğinde ebelik yapmış, 80'li yaşlarında bir görüşmeci, bu savuşturma eylemini anlatırken, “*Erzincan'a git, Hınıs'a git, Harput'a git*” diyerek varlıkların bebeğin üstünde yapılan bir el süpürme hareketiyle camdan kaçırıldığını, bu esnada evin bütün camlarının açık tutulduğunu belirtmiştir: “*40'ı çıkarılan bebeğe tencere karasıyla masaj yapılır. Çocuğun alınna, göğüs kafesine, sırtına, avuç içine ve ayak altına tencere dibi siyahıyla masaj yapılır. Keke fır, so koude vnde, Keke do Xerpet, keke so Xınıs, Keke so Erzincan' denir. Çocuk masaj sırasında ağlar. Masaj işleminden sonra onun gerçek ismi söylenmez. Çocuğa 'Axpıke' denir. Çocuğun baş, göğüs, el ve ayaklarına sürülen siyah birkaç gün vücutta bırakılır. Bu masaja 'despay gurete' denir. Çocuğa sonra banyo yaptırılır. Çocuk banyosu sırasında dualar edilir. 'Ana derman bo. Axe xo vorra. Bit havoro Cı agrejiya tenga xo estae Na agede şero' denir.*”¹⁷

Burada bebeğe seslenmek için kullanılan *Axpıke*, Ermeni çocuğu anlamına gelir ve çocuğun yüzü isle karartılarak, aileye ait olmadığı imâ edilerek, etraftaki varlıkların, özellikle cinlerin onu beğenip almasının önüne geçmeye çalışılır. Öyle görünüyor ki, bu 40 gün boyunca evde meleklerden başka, kötü niyetli varlıklar da bulunmaktadır.

16 Kaynak kişi 5, Ovacık, 2019 yılında yapılan görüşme.

17 Kaynak kişi 11, Nazımiye, 2016 yılında yapılan görüşme.

Öyle anlaşılıyor ki, ilk 40 gün boyunca bebek bir eşikte durmaktadır, eşığın her iki tarafına da açıktır ve kırkını çıkarma ritüelini bir “*rite de passage*”, eşikten geçme süreci olarak anlamak gerekir. Kureyşan Ocağı'ndan, 90'lı yaşlarında bir dede, bebeğin doğumdan sonraki bu “eşikte durma” halini şöyle özetlemiştir: “*Doğumdan 40 gün sonra bebek buralı oluyor. O ilk 40 gün, bebek henüz melekleri görebiliyor. Çünkü henüz bu dünyaya ait değil. O dünyaya ait. O hâlâ rahmet deryasında bir damla. Melekler 40 gün sonra gölüne çekilir. Anne doğumdan sonraki üçüncü gün, ocaktan köz alıp, onu bütün evde gezdiriyor. 40. gün, bebeğin başından aşağı 40 kaşık su dökülür. Akal, izan, babt, güzellik, çeviklik, merhamet... O suyun içine 40 buğday atarlar. Sonra bebek evden çıkar, buralı olur.*”¹⁸

“*Çenres Qocike*” adı verilen kırkıncı gün bebeği kırk kaşık suyla yıkama ritüelinde 40 meleğin getirmesi istenen, olumlu bir özellik tam anlamıyla bebeğin “üzerine boca edilir”. Örneğin: *Aua fam* (Fam suyu. Muhakeme, kavrama), *Aua taam* (Tad alma, ağzının tadı yerinde olma), *Aua nişam* (Nizam suyu. Ayarlı, ölçülü olma), *Aua marifeti* (Beceri, marifet suyu), *Aua iman* (Edepli, hayalî olma) *Aua rızke* (Rızkını kazanabilme), *Aua babt* (Şanslı olma), *Aua xer* (Hayır suyu) gibi. Demenan aşiretinden, 80'li yaşlarının başında bir kadın görüşmeci bu ritüeli şöyle tarif ediyor: “*Kırk gün boyunca her gün öğle yıkusundan sonra bebek yıkanır. Bebeğe 'bu sağlığın suyudur', 'bu şans suyudur' 'uzun ömür' 'hayırlı kısmet', 'bu tatlı yıkunun suyudur' 'bu zekânın suyudur', 'bu karşı tarafın hoşuna gütmenin suyudur' diyerek, kazanda kalan su bitene kadar, başından 40 kaşık su dökülür. Tam 40. Günün sonunda üstüne bir elek tutulur, üç defa 'yer gök şabit olsun ki, kırkı çıkmıştır' denir ve kırkı çıkmıştır.*”¹⁹ Bebeğin meziyetlerinin sayıldığı ve her bir kaşık suyla “mühürlendiği” bu yıkama ritüelinde, her aile, her bir kaşığı kendi seçtiği meziyetlerle adlandırabilir. Nitekim, görüştüğümüz yaşlı kadınlardan, 40 kaşık suyla bebeğin üzerine akıtılan bu meziyetleri saymalarını istediğimizde, çoğu birbirinden farklı meziyetler sıralamıştı ve burada sabit bir dua, isimlendirme olmadığını söylemişlerdi.

2014'te Tunceli kent merkezinde görüştüğümüzde, 80 yaşının üstünde olan, Lolan aşiretinden bir kadın görüşmeci, eskiden köyde yaşadığı zamanlarda her yeni doğan bebek için gerçekleştirdikleri bebeğin kırkının çıkarılması ritüelini ve 40 meleği anlatırken, bu 40 gün boyunca tüm ailenin ve evin durumunun ne kadar hassas olduğunu, bir komşuya evden ateş vermekten, bütün köyün desteğini almaya kadar, bebeğin sağlam olması, huysuz olmaması, hastalanmaması için dikkat edilmesi gereken konuları, ayrıntılı şekilde anlatmıştı:

18 Kaynak kişi 6, Dersim Merkez, 2018 yılında yapılan görüşme.

19 Kaynak kişi 12, Dersim Merkez, 2014 yılında yapılan görüşme.

“Doğumdan önce hasta kadının yanında dua ederiz, ‘Ya Kırk Hure, cömertsin, gelin kapıları açın. Rahmetini, cömertliğini göster, ağırlık yapma, ona kolaylık yap. Yük altında bırakmayın, kapıyı açın,’ bu eski bir duadır. Cömertlikle o bureler gelir ve kapıyı açar ve kadın kolaylıkla doğurur. O yüzden derler: ‘Ya Çevres Hure Ana Fatma Spe, Beyaz Ana Fatma ve kırk bure.’ Biz o Kırk hurenin hatırına o hastanın kapısına gideriz, ona lokma götürürüz, niyaz dağıtırız. Dualarla o beşiği kaldırırız. Kırkıncı gün kurban keserler, yemek yaparlar, Kırk Hure için yemek pişirilir. Bütün kadınları davet ederler, gelin, Kırk Hure için kurban kestik. Bütün kadınlar gider, ‘gözünüz aydın, evimize ışık düşsün, büyük olsun, sağlıklı büyüsun.’ Huriye Lenge Ana Fatma’nın biçimindedir, ona Huriye Lenge derler, fakirmiş. O da kadındır. Huriye Lenge Kırk kadından son dakikasında gelendir, o erken gelirse, erken kurtarılır. Ya Huriye Lenge ve Kırk Huri, dakikasında gel. Melekler yetişir, yolda bırakmaz. Rahmet ve cömertlikle gelerek, kapıyı açarlar.

Kadın doğuma yaklaşıncı, doğuma Kırk gün kala, her gün bir huri gelmeye başlar. Sonuncu gün Huriye Lenge gelir, o zaman kadın kurtulur. Kırk gün de doğumdan sonra hastayı beklerler, etrafta beklerler. Her gün bir meleğ geri gider. Onların dönünce paşası var, o onlara sorar: “sen razı mı geldin, kavgayla mı geldin?” o “ben razıyım, Hak onlardan razı olsun” der. Paşa her gün birinin ifadesini alır. Bebek yerine oturur. 40. gün bebek toprakta kalmınsın, sağlam olsun diye, elbiseye ve yatağına üç sefer lokma kaldırıp, konur.

Elîke vardır, onun melekeleri çetindir, hastayı rahatsız eder. Yatağın etrafına keçi kılından siyah ip serilir, acı şir koyarız, yastığa iğne koyarız. O meleğ uzak dursun diye. 40. gün evde ışık, ateş sönmez. Kırkı çıktığı zaman ışık söndürülebilir. Yoksa hasta zayıf düşer, sinirli olabilir. Huriye Lenge buna engel olabilir, biz de onun için ekmeğ bırakırız. Huriye Lenge evden ayrılmaz, kötü şeyler gelmesin diye yardımcı olur. Kötü şeyler gelmesin diye ışık açık kalır.

40. gün darı kaynatılır, nobut konur, şaka yaparız, örneğın bir adamın pantolonu gizlice yorgana dikiilir, eğlenceler düzenlenir, darı dağıtılır, şir yaparız, keyif yaparız, o gece geç yatarız. Kimisinin oğlu olur, törenlere daba açık olurlar. Hem de herkes üç, dört gün hastaya yardımcı olmuş olur.

40 çıkınca, prozından (elekten) geçirilmiş su ile dört kez yıkarız. Piye Prozine (eleğın babası) suyu kaynatırız, göbekte bağı düşsün diye yıkarız. O suyun içine buğday koyarız ki, buşurige (öksürük, boğmaca) hastalığı olmasın. Bir de içine altın yüzük atarlar. Kırktan sonra işler iyi gider, yoluna girer. Hasta çalışmaz, iş yapmaz, Kırkı geçene kadar evde iş yaptırılmaz. Akırbaları ona yardım eder.

40 gün bitince niyaz pişiririz, üç kez bebeğin elbiselerinin üstünde lokmayı bırakırlar, üç kez elbiselerinin üstünde lokmayı kaldırıp, indirirler ki, çocuk sağlam olsun. Üç kez elbiselerinin üstünde, üç kez yatağının üstünde koyup kaldırırılar.

Çocuk biraz siyah göründüğü, karardığı zaman, elimizi tenine sürerdik. Tavanın altındaki isle, tencerenin dibindeki isle belinin arasına, ayaklarının altına, alınına, ellerine işaret konur. Çocuğu sıvazlarsın, belini, alınını, ayaklarının altına ovalarsın, camı açarsın, 'uç git, uç git' derler. Kırk'ı çıktıktan sonra çocuk Çarşamba günü yıkanır, sonra dak yapılır (işaretlenir). Sıkıntılar temizlenir. Kırk'ı çıktıktan sonra çocuğun sabrı daralır, o zaman despay, despay guretene yapılır. Tencere isini bel bölgesine, arkasına, alınına, kaşlarının altından, dışarı doğru sıvazlanır. Bebeğin zorluğu var, hastalığı var, onun için despai guretene.

Şimdi para çıkmış, eskiden şir yapıyoruz, keşkeke pişiriyoruz. Herkes komşulara bir kap verir, kalanı yer. 40 gün boyunca tüm komşular gelir, yiyeceklerini oraya bırakır. Yemekler 40 gün evde kalır, o tencereler 40. gün geri dağıtılır. 40 gün boyunca evde kalan kaplar geri dağıtılır, 'biz sizden razıyız, siz de bizden razı olun' derler.

40 gün ateşimizi kimseye vermeyiz. Ateşimizi verirsek, beşikteki çık olur, yaramaz olur, yerinde durmaz. 'Kusura bakmayın, ateşimizi vermiyoruz'. Ateş dışarı giderse, beşikteki rahatsız olur, ağlar."²⁰ Böylece, 40. günün sonunda, o vakte kadar evden dışarıya çıkarılmayan bebek hem evin dışındaki dünyaya hem kendi dışındaki dünyaya açılır, bâtından (içeriden) zâhire (dışarıya) çıkar. Bebeğin görünür dünyaya ve insan toplumuna aidiyetinin tamamlanmasıyla beraber, Kırklar evden çıkar gider. 40 melek geride, kırk hünerin temas içinde, ortak kurallara göre birlikte iş göreceği, kompozit bir varlık olan yeni insanı bırakır.

4a. Beden, Can ve Ruh Birliği: Topluma Katılan Yeni Bir Kimlik

Doğumdan 40 gün önce ana rahmine giren 40 Melek doğumdan 40 gün sonra, anne ve bebeği ailesine emanet edip, evi terk ettiğinde, bebek artık bu dünyaya ait olan, yeni ve ayrı bir kimlik kazanmıştır. 76 yaşındaki, Demenan aşiretinden bir kadın görüşmeci 40. gün yerleşen, bebeğin tamamlanmasını sağlayan canı ruhtan ayrı tutarak bebeğin karakter kazanmasını şöyle tarif etmiştir: "Bebeğin daha rahimde bir ruhu var, ama canı daha yoktur, can bedene en son girer. Can gelince kendi başına bir insan olur, yaşamaya başlar. Bebek doğduktan sonra bebeğe girecek en temiz can, annenin canıdır. Onun için bazen anneyi öldürüp, canını ona veriyorlar."

20 Kaynak kişi 13, Dersim Merkez, 2014 yılında yapılan görüşme.

Anlatıda, bebeğin alacağı canın niteliğini belirleyen, bazen annenin canını alıp bebeğe verebilen, hatta bebek aileye uygun görülmezse, bebeği aileden alıp geri götürebilen doğum melekleri, işte burada tekinsiz ve tehlikeli yüzünü göstermektedir. Anlatılarda, can, ruh ve beden arasındaki ilişki fazla açıklanmamaktadır. Ayrıca, bu çok parçalı bütünlükte özellikle can, nefis ve karakter ilişkisi; bunların üçünün aynı parçaya işaret eden kavramlar olup olmadığı biraz karanlıkta kalır. Birden fazla görüşmecinin belirttiği üzere, melekelerin tümü, bebeğe meziyetlerini ve karakterini kazandırırken onun yanında kalır ve bebeğin uygun eve ve uygun aileye düşüp düşmediğini kontrol eder. Demenan aşiretinden, ellili yaşlarda bir erkek görüşmeci bunu şöyle ifade etmiştir: “Hurilerin amiri vardır. Onlara, bebeğin iyi bir eve gidip gitmediğini öğrenmek için, teker teker ‘aileden razı mısınız?’ diye sorar. Evdeki durumu beğenen ve kendilerine lokmaları verilen huriler, razı olduklarını söyler.”²¹ İyi bir evden ne kastedildiğini, bunun tüm toplum için önemini, Ovacık Celal Abbas Ocağı’nın dedesi şöyle açıklamaktadır: “Bir evin en temel görevi, evlat yetiştirmektir. Beş kapı vardır, ikrar, evlilik bağı, birinci kapıdır. Yola ikrarla çıkılır. Birinci kapı er ve avrattır. Evlenip, bir sağlam temel atarsın. Bu temel bozuk olursa, ev bozuk olur. Er ve avrat sadık ve bağlı olmalı, aralarında ikilik olursa, haram gelir, gelen evlat, evlâd-ı zînâ olur, merhametsiz olur, haramdan gelir. Ama ana baba birbirine bağlı olursa, evlat aslına bağlı olur, keramet sahibi olur, onda ilim irfan olur.”²²

40 meleğin amiri, doğum esnasında en son gelen, bebeğin canını teslim eden *Huriye Lenge*, Topal Melek’tir. Bazı kadın görüşmecilerin sevecenlikle, kısaca “Topal” diye isimlendirdiği bu amir meleği ve aile hakkında rapor verecek tüm melekleri memnun edebilmek, böylece bebeğin geri alınması tehlikesini bertaraf etmek için, 40 gün boyunca ve özellikle de kritik 40. günde aile meleklerle lokma sunar, komşu kadınlar eli boş gelmez ve evde huzurlu, neşeli bir yaşam ortamı sergilenir. Ovacık Yeşilyazı köyünde görüştüğümüz, 90’lı yaşlarının başındaki bir kadın görüşmeci, birer kader meleği gibi tasvir ettiği 40 meleğin lokmasının verilmesinin önemini şöyle anlatıyor: “Nasıllar biliyor musun, bugün senin kalbin temizse, iyi melaketler gelir. Kim o 40 meleğin lokmasını önce verirse, o kabul edilir ve onu hatırlarlar. Onun üstüne hiçbir kötülük gelmez artık. Ateşe yağ atıyorsun ya, önce Huriye Lenge gelir, o tasyıla geldiğinde, o gidene kadar diğerleri teslim alır. Huriye Lenge lokmaları dağıtır. Kaderi belirleyen Haktır, ama ondan aşağıda da sebepler vardır.”²³

21 Kaynak kişi 14, Dersim Merkez, 2018 yılında yapılan görüşme.

22 Kaynak kişi 5, Ovacık, 2018 yılında yapılan görüşme.

23 Kaynak kişi 15, Ovacık, 2017 yılında yapılan görüşme.

Meziyetleri, doğumla gelen özellikleri ve bedeni, şüphesiz her insanın kaderidir. Eski Tunceli'nin beden kavramında, bedenin içindeki organlar, işlevlerini yerine getiren ve bir sistemin parçaları olarak daha küçük (hücre ve molekül boyutunda) ve daha büyük (sindirim sistemi, sinir sistemi, kas kemik sistemi gibi) birimler içinde düşünülebilen, biyolojik mekanizmalar değildi. Organlar, bedenin içine, doğumla beraber gelen misafirlerdi ve her biri, insanın belli bir melekесinin eviydi. Kureyşan Ocağı'ndan 80 yaşın üzerinde bir dede, bazı organları şöyle kategorize etmiştir: “*Göz seriattır, Kulak tarikattır. Akıl marifettir, Kalp bakikattır. Şeriat ateştir, Tarikat rüzgardır, Marifet sudur, Hakikat topraktır.*”

Kedek'teki Celal Abbas Ocağı'ndan bir dede, Tarikat kapısını İmam Cafer ile, Marifet kapısını Hızır ile, Hakikat kapısını Ana Fatma ile özdeşleştirmiştir. Kulak, ilk sazın düzenini kuran İmam Ca'fer ve rüzgâr ile, Akıl ilm-i ledün'un (bâtın ilminin) sahibi olan Hızır ve su ile, Kalp Ana Fatma ve Toprak ile özdeşleştirilmektedir. Nizam, idrak gibi melekeleri doğumda bebeğe getiren 40 melek olduğunu hatırlarsak, her bir organın içine, doğumla beraber birer misafirin girdiğini, bu organların her birinin belli bir elementin özelliklerini taşıdığını, bu element ile, bu misafir arasında bir yakınlık kurulduğunu söyleyebiliriz. Bu misafirler, “beden binasını ölümle terk eden birer ev sakını” gibidir. Hep birlikte, bu misafirler bebeğe bir kimlik kazandırır. Burada önemli bir soru şudur: Bir insanın benliğini ve bedenini belirleyen bu misafirlerin nereden, nasıl geldiği düşünülmektedir? Bu varlık ve beden algısını daha iyi anlamak için başvurabileceğimiz benzer geleneksel sistemler var mıdır? Böylesi bir insan ve kader algısının soyağacı, tarihsel ve kültürel olarak nerelere uzanmaktadır?

4b. Yer Altı Dünyasına Açılan Kapılar Olarak Kutsal Göller ve Doğum

Kırk Melek ve amirleri Topal Melek'in tekensiz karakterleri, Tunceli'de doğumla ilgili belli bir kültürel algıya işaret ediyor olabilir: Yaşam gizemli bir şekilde gelir ve insanın yaşamın belirleyici geçiş noktaları üzerinde kontrolü azdır. Ancak insanın yaşamı ve ölümü üzerinde kudret sahibi olan, tam da kudreti dolayısıyla tekensiz varlıklar, felaketler kadar ve aynı zamanda birer bereket, yaşam ve iyileşme kaynağıdır. Bu fikir, sadece Tunceli'ye özgü değildir. Çünkü dağların doruklarında, yeryüzünü toprağın derinliklerine bağlayan yer altı sularının beslediği göllerde, yabani yaşamın ortasında mekân tutan, bebekleri koruyan ve güçlendiren ama aynı zamanda aileden alıp götürabilen meleklerin, tanrıçaların vahşi ve esrarengiz varlıkları çeşitli Asya inançlarında karşımıza çıkmaktadır. Bu geleneklerde dikkat çekici bir özellik, yer altının kötü ve karanlık kuvvetlerle değil, bereketli ve kudretli varlıklarla, Anadolu'nun

Hitit kutsal su kaynaklarından, İrani su ve bereket tanrıçası Anahit'e, oradan Güney Hindistan ve Tamil bölgesindeki Hindu ve Jaina geleneklerinin "*Septa Matrika*"larına, yani yedi doğum tanrıçasına, Nepal'de Tantrik ve Budist geleneklerin sekiz savaşı Ana Tanrıçası "*Ashta Matrika*" ya kadar.

Arkeolog Ömür Harmanşah'a göre, Hitit dünyasında su, âlemleri birleştiren, sınır tanımayan bir madde olarak düşünülüyordu ve özellikle mağaralarda, çöküntülerde, kayalardan fışkıran su kaynaklarında akan suyun, kutsal yer altı dünyasından yeryüzüne erişen "Dünyanın Kutsal Yolu" olduğu inancı vardı. Bu nedenle, su kaynakları, göller ve mağaralarda fışkıran sular karanlık yer altı tanrı ve tanrıçalarının, ölümle yer altına çekilen kutsal ataların dünyasıyla insanların dünyasını birleştiren birer kapı kabul ediliyordu (2020: 221-222). Su ve kutsal yer altı dünyası ilişkisi, aynı şekilde Antik İyonya'nın Demeter-Persephone kültüründe de varlığını sürdürmüştür, üstelik burada daha da doğrudan bir şekilde bereket, doğum, annelik bağlantısı kurulmuştur (Goodwin, 2014: 94-96). Sicilya'nın buğday ambarı olan Enna bölgesindeki Pergusa gölü, kutsal bir gölde varlığını bugün dahi sürdürdüğüne inanılan yer altı tanrıçası Persephone örneğiyle, bu ilişkiyi açıklamaya katkıda bulunmaktadır (Rigoglioso, 2005: 5). Persephone ve Demeter tapınımının Yunan yarımadasındaki Eleusis'in yanı sıra en önemli merkezi olan Sicilya'daki Pergusa Gölü ve çevresi, gölün içinden ve çevresinden çıkarılan adak heykelciklerine, kaplarına ve tapınak bulgularına göre muhtemelen Bronz Çağı'ndan beri bir Ana Tanrıça tapınımının bir merkeziydi (Rigoglioso, 2005: 8). Demeter, Antik Yunan ve Roma yazılı kaynaklarında da belirtildiği gibi, buğday ve arpa üretiminin, tahılların ve tüm bitkilerin kışın yer altına inen, baharda yeryüzüne çıkan ritmi gereği ölümün, doğumun ve yeniden doğumun tanrıçasıydı (Siculus, 2000: 5-7). Yer altı ve ölümler dünyasının tanrısı olan Hades'in kaçırdığı ve üç kış ayı boyunca yer altında kalmaya mahkûm olan kızı Persephone'nin baharda yeryüzüne çıkışıyla, doğum ve bereket zamanı başlıyor, yeryüzü ve yer altı arasındaki bu gidiş gelişlerin, yeniden doğuşun habercileri olan su kuşları, kanalları olan mağaralar ve derin sular, insanlarca kutsal kabul ediliyordu. Demeter'in kutsal kuşu turnaydı, çünkü her zaman su kenarlarını, göllerin veya ırmakların kıyılarını mekân tutan turna geldiği zaman insanlar yakında bahar yağmurlarının başlayacağını, buğday ekimi zamanının geldiğini anlıyor, turna gittiği zaman da buğday hasadına başlamaları gerektiğinin işaretini okuyorlardı. Ayrıca, tıpkı Gola Buyere gibi Pergusa Gölü de yer altı su kanallarıyla çevredeki kaynakları besleyen, aynı zamanda doruklardaki karların erimesiyle sızan yer altı sularının beslediği bir kutsal göldü (Rigoglioso, 2005: 10-11). Rigoglioso, gökyüzünden yağmurların, yerin altından kar sularının beslediği bir gölün, "yeri ve

göğü birleştiren” karakteriyle de doğum imgesini kazandığını belirtmiştir, çünkü Sicilya'daki Hıristiyanlık öncesi kozmogoniye göre, dünyadaki tüm canlıların yerin ve göğün birleşmesinden doğan çocukları olduğu fikri temeldi (2005: 13).

Yer altı ve yer üstü dünyası arasında gidip gelmek, yer altının, ölümün kuvvetini ve bereketini yeryüzüne taşımak aynı zamanda Mezopotamya'nın bereket, aşk ve savaş tanrıçası Inanna'nın kız kardeşi Ereshkigal'ın egemenliğindeki yer altı ve ölümler âlemini ele geçirme çabalarının anlatıldığı “Inanna'nın yer altına inışı” mitinde karşımıza çıkar (Goodwin, 2014: 106). Yeni doğanlara çeşitli meziyetlerin ve canlarının ataların ve ölüp gitmiş olanların âleminden, su kanalları derinliklere uzanan bir gölden gelmesi anlatısı, bu çerçevede düşünüldüğünde, ölüm ve yaşam arasında döngüsel bir ilişkiye, sürekli bir alışverişe işaret eder. Oysa kutsal kitap temelli tek tanrılı dinlerde, bu döngü kırılmış ve ölümlerle yaşayanlar arasındaki alışveriş kesilmiştir. Tevrat ve Kur'ân-ı Kerim'deki doğum/kader melekleri örneğinde görüleceği gibi, artık kuşaklar, insanlar ve insanlar ile melekler arasında hiçbir kudret aktarımı kalmamıştır. İnsanların, yeryüzünün ve yer altının karmaşık ağları parçalanmış, her bir bireyin kader ipleri yavaş yavaş doğrudan tek bir merkeze bağlanmaya başlanmıştır. Yer altının ve yeryüzünün, ölümün ve yaşamın birliği dağılmış, yaşamdan sonrasına dair sadece “karanlık ve aydınlık”, “iyi ve kötü”, “cennet ve cehennem” gibi kabaca tanımlanan ikilikler oluşturulmuştur.

İslâmî düşünceye göre, ana karnındaki bebeğe “ruh üfürülmesinin” yani fetüsün rahme bağlı, büyüyen bir et parçasından, bireysel bir varlığa dönüşmesinin ana karnında geçen dokuz ay on günlük safhanın son altı ayında gerçekleştiği düşünülmektedir. Yakıt, burada ruhun bebeğe ne zaman üflendiği konusunda çelişkili hadisler bulunduğunu, bazı hadislerde annenin yumurtasının döllemesinden sonraki 40. günde, diğerlerine göre bundan 120 gün sonra, bebeğe bir meleğin geldiğini açıklamıştır. Gelen melek Allah'ın belirlediği şekliyle bebeğin amelini, ecelini, rızkını, eserini, kaderini, cinsiyetini bebeğe yazar, sonra da bebeğe ruhunu üfler (Yakıt, 2010: 202-203). Burge, al-Suyûfî'nin dokuz farklı hadise dayanarak belirttiğine göre, anne ve babanın birleşmesinden sonraki 40. gün ile 70. gün arasında düşünülen bir aşamada, Allah'ın ana rahmine bir melek gönderdiğini, bu meleğin Allah'ın bebek için emrettiği kaderi bebeğe kaydettiğini not düşmüştür (Burge, 2010: 127).

Burge yine bir hadisten alıntı yaparak (yazarın notlarına göre 436 – 444 numaralı hadis), sürecin şöyle tarif edildiğini belirtmiştir: “*Meninin üzerinden 42 gece geçtikten sonra, Allah oraya bir melek gönderir. Melek onu şekillendirir, kulaklarını, gözlerini, tenini,*

yağmı ve kemiklerini yaratır.” Buradaki anlatıda, levh-i mahfûz’dan bir sayfaya sabit olarak yazılmış olan Allah’ın emri, yani bebeğin şekli, cinsiyeti, kiminle evleneceği, meziyetleri ve bunlarla neler yapacağı, hatta ne zaman öleceği, bütünlüklü bir şekilde Allah tarafından tasarlanmıştır. Bebeğe bu kaderin kaydını düşen melek, aslında pasif bir aracı konumundadır. Bu yekpare varlığın, yeni insanın kendi, meleğin üzerine kader yazısını işlediği boş bir sayfa gibidir. Geçmişinden gelen kimliği, doğru yerde gelişirse ve potansiyelleri desteklenirse aktive edebileceği özleri tanımlanmamıştır. Meleklerin bebeğe emanet ettiği özlerin etkileşimi, bu biricik deneyimin özleri nasıl dönüştüreceği, kırk melek anlatılarında dile getirilenlerin aksine, hikâyede yoktur. Yaşamı üzerinde mutlak gücü olan Allah’ın karşısında, insanın kendini keşfetme, keşfettiği bu kader üzerinde belirleyici olma iradesi nereye kadardır? Bu iradî davranışlarla kader ilişkisi özellikle insanların günah sayılan eylemlere girdiği zamanlarda netleşir gibidir, çünkü insan günah işlediğinde, kader melekleri ondan uzaklaşabilir. Burge, doğumdan sonra insanın rızkını (rızk), yaptıklarını (amel) ve kalan zamanını (ecel) sürekli kaydeden iki melek gezdiğini, bazı hadislerle göre iki meleğin gündüz, diğer iki meleğin de gece boyunca kayıt tutmaya devam ettiğini belirtiyor. Yazara göre, *al-Habâ’ik*’deki bir hadiste, iki melekten insanın sağında olanının iyi işlerini, solunda olanın günahlarını yazdığı bildirilmiştir. Ancak bir insan günah işlediğinde, iyilikleri yazan melek kötülükten gelen kokuya dayanamayarak, insandan uzaklaşır ve aynı şekilde insan mahrem bölgelerini açtığında, tamamen çıplak olduğunda, iyilikleri yazan melek gider (Burge, 2010: 132-136).

Burge’ün hadislerle ve bunların tefsirlerine dayanarak özetlediği bu melek ve insan ilişkisinde, melekler özler, hünerler üzerinde tasarrufu olan, insanın ailesiyle uyumunu, doğru eve doğup doğmadığını aktif olarak inceleyen, belli bir noktaya kadar belirleyici güçleri olan araçlar olmaktan çıkmıştır. Melekler pasif birer kâtiptir. Önce Allah’ın yazdığı metni bedene kaydeder, sonra bu beden ve ruhun oluşturduğu yekpare varlığın muhasebesini tutarlar. Bu melekler, Ana Buyere gölünü mekân tutan melekler gibi, hünerlerin birer *ıyır*’i (sahibi, sorumlusu) değildir, bebeğin evde kalıp kalmayacağına karar veren amir Huriye Lenge gibi herhangi bir karar yetkileri yoktur. Daha ziyade, merkezi bir hükümetin görevinin sınırlarını iyi bilen memurları gibidirler. Yerle, gökle ve yer altıyla, yabani doğayla, bebeğin içine doğduğu dünyayla hiçbir dokunma noktaları, geçiş noktaları yoktur, bebeğin omuzunda kayıt işlerini yürütürken bile kendi alemlerinde, Allah katında varlıklarını sürdürür, burayla sadece uzaktan bakan bir gözlemci statüsüyle temas kurarlar. Her biri kendi içinde dil, coğrafi yapı ve aşiret aidiyeti olarak çeşitlilik gösteren Dersim’in çok merkezli bölgelerinin

aksine, tek merkezli bir imparatorluğun idari yapısına uygun bir model sergileyen bu İslami kader meleklerinin soyağacını, Mûsevî doğum meleği Lailah ile birleştirmek daha akla yakın olacaktır (Schwartz, 2007: 199).

Schwartz'ın “Ruhlar Ağacı: Yahudi Mitolojisi” kitabında ayrıntılı olarak anlattığı Mûsevî doğum mitine göre, ismi Laila olan bir melek, bir kadın ve erkeğin çocuk doğurma zamanı geldiği zaman, Cennette bulunan bir ağaçta yetişen ruhlardan birini alarak ona bir damla meniye girmesini emreder. Ruh cennette saf kalmak istediğinden emri önce reddeder ama Laila ruhu emre uymaya zorlar. Ruh meniye girdiğinde, Allah bu meni damlasının kaderini, cinsiyetini, meziyetlerini, rızkını ve ölüm zamanını belirler. Ruhla beraber meni ana rahmine yerleştirildikten sonra, dokuz ay boyunca Laila doğmamış bebeğe Torah bilgisini verir, ona doğruluktan sapmayanların yaşadığı cenneti (*Eden*) ve sapanların yaşadığı cehennemi (*Gebenna*) gösterir, başının üzerinde bir mum yakar ve bir ucundan diğer ucuna dünyayı ve kendi kaderini görmesini sağlar. Ancak çocuğun ana rahminden çıktığı anda, Laila bebeğin dudaklarının üstüne işaret parmağıyla bir fiske indirir, öğrendiği her şeyi unutmamasını sağlar (Schwartz, 2007: 201-202).

5. Tartışma

Dersim bölgesinin doğum geleneğinde, “Yer anadır, Gök babadır” denerek, birleşmeleriyle dünyadaki tüm varlığı “doğurduğu” düşünülen ata ve ana, yeni insanın artık ortada olduğuna şahit gösterilir (Başköylü Hasan Efendi, 2007: 181). Sözlere ve simgesel jestlere dayanan bir ritüel yoluyla aile, yeni üyesinin kimliğini tasarlamaya başlar. Dersim gibi Ocak yapısının önemini koruduğu bölgelerde, ailenin sürekliliği önemlidir. Bu kimlik kazandırma çabası, soyun toplumsal konumuna, ailenin “emri” (görevi, misyonu) olmuş özelliklerine uygun değerleri, beklentileri destekleyecek meziyetleri yüksek sesle tanımlamayı içermektedir. Ailenin seçtiği meziyetleri tanımlama, bu meziyetleri taşıyan meleklerle seslenme bir yandan, yeni bireyin içinde olması istenen özellikleri adını söyleyerek “var etme”, bu potansiyeller olan özleri düşüncede var olma durumundan, toplumun maddi gerçekliğine taşıma çabasıdır. Dil eyleminin bu oluşturan niteliği, varlık kazanan ve varlığının zamanla farkına varacak olan kişinin ilksel (*preordial*) bir söylemle aşikâr edilişi, yeni insanın potansiyellerinin bebeğin kendine ve topluma tanıtıldığı bir sosyal eylemdir. Bu haliyle, 40 meleğin getirdiği meziyetleri, hünerleri çağırarak bebeğin içine mühürleme eylemi, Hurûfî tarikatının, insan bedeni ve harfler, sözler arasında doğrudan ilişki kuran, “kudret

sözcüklerini” bilen ve kullanabilenlerin, bir ismi söylerken, o ismin içerdiği özü var edebileceğini savunan kozmolojisini hatırlatır (Bashir, 2005: 64-66).

Tunceli Alevilerine göre, bir yaşamda bir kendiliğin (*Self*), bedeni, ruhu, canı, arzuları (nefs) ve özleri (meleke) birbirinden razı geliyorsa, içindeki ve dışındaki tüm evren birleşir, kalıcılık kazanır (Başköylü Hasan Efendi, 2012: 63). Bu kalıcılığın, bîatın ve zâhir, gerçek ve hayal, öz ve özün tezahürleri, imgeleri arasındaki bölünmenin üstesinden geldiği düşünülür. Böylece bir insan “ölümsüz bir varoluş” haline gelir. Ölümsüz varoluş, evrenin ve kendinin tamamen farkındadır, kendini yerlerde, nesnelere, cansızlarda ve canlılarda gösterebilir. Bedenini ve kendiliğini oluşturan parçalar çürümez, bozulmaz, dağılmaz (Başköylü Hasan Efendi, 2012: 55). Artık onu belirleyen bir kader yoktur, çünkü o varlığı oluşturan tüm özlerin, melekelerin farkındadır.

Bu kalıcılık arzusu, dil ve etnik köken açısından çeşitlilik gösteren Tunceli Alevilerinin, bir toplum olarak sürekli yapılar kurma çabasını, bu yapıların en kalıcısı olan “Ocak” sisteminin işleyiş modelini, analog olarak insan bedenine yansıtan ve “doğallaştıran” bir söylem olarak da tartışılabilir.

S. Greenblatt, bireyin kendilik algısını şekillendiren toplumsal tekniklerin Rönesans’tan itibaren Avrupa’da radikal bir dönüşüm geçirdiğini vurgulayarak erken modern çağdan itibaren Avrupalı bireyin giderek özel hislerini ve düşüncelerini, kamusal davranış biçimlerinden ayırmayı bilen bir varlık olarak belirlediğine dikkat çeker (Greenblatt, 1980: 12-20). Bu şekilde tarif edilen birey, etkilerin ve tepkilerin içeriden dışarıya doğru “sızması” ile kendini gösteren, adeta çok kabuklu, çok katmanlı bir bütün gibidir. İç ve dış vardır, bunlar benliğin daha az ya da daha çok kontrol edebildiği derecelere karakteri belirler ve ilginç bir şekilde, ne kadar derine, bilinçdışının alt katmanlarına gidilirse, bireysel kontrol o kadar azalır (Marlock, 2006: 48).

Oysa, sadece Dersim’in Alevi kültüründe değil, Talal Asad’ın da belirttiği gibi, Avrupa Orta Çağ Hıristiyan anlayışında dahi, birbiriyle çelişen parçalardan meydana gelen, ritüel ve inanç bağlarının bu çelişkileri yumuşatmaya çalıştığı bir birey vardır (Asad, 1993: 13-14). Bu modernite öncesi birey anlayışının Anadolu halk tıbbında sağlık ve hastalık açısından izdüşümü, bütünü oluşturan parçalar arası iç çelişkilerin ritüel ve inanç merkezlerine ziyaret yoluyla uyuma sokulmaya çalışıldığı bir sisteme denk düşer. Varlığı hareket halinde tutan kuvvetlerin çatışma içinde olması gibi insanın

onu oluşturan özlerin ve kendinin farkında olmadığı, parçaların hepsinin razı olduğu bir bütünlük kuramadığı, doğumla gelen özlerine, ruhuna, canına ve bedenine aykırı tüm davranış, düşünce ve sözlerin insanı hasta olmaya, ölüme ve sürekli bir kendini arama çabasına yol açtığı görüşmeler esnasında dedeler tarafından belirtildiği kadar, Alevi âlimlerin yazılı kaynaklarında da vurgulanmıştır (Başköylü Hasan Efendi, 2012: 183). Burada bireyin sağlıklı olma hali, kırkı da birbirinin maddi ve manevi olarak tamamen farkında olan, birbiri arasında sürekli ve anında etkileşim gerçekleşen, sınırların geçirgen olduğu bir uyum içinde hareket eden kırklar anlatılarında saklıdır. Aynı akışkanlık, etkileşim ve geçirgen sınırlar ölüm ve yaşam, yer altı ve yer üstü, kutsal dünya ve gündelik dünya arasında da tanımlanmaktadır, birinden diğerine açılan kanallar, geçişler, kapılar vardır. Dersim Aleviliğinde göller, mağaralar, su kaynakları bu kanallara örnek verilebilir. Nasıl annenin rahmi daha önce ölen canların bebeğe yerleştirildiği bir mekansa, annenin doğum kanalı da ölümün dünyasından, yaşamın dünyasına açılan bir kapıdır ve bu kapıdan geçerken, bebeğe yerin rahminden, bir buzul gölünden geçerek gelen melekler eşlik eder.

Kırklar, kırk melek, ölümden ve doğumda insanın kırkının çıkarılması anlatılarının Anadolu'nun farklı bölgelerinden derlenmesi ve böylece Modernite öncesi beden anlayışının anahtar kavramlarının tanımlanması, Anadolu halk tıbbının teorik zeminini tarif edebilmek için vazgeçilmez önem taşımaktadır. Böylece, Anadolu halklarının halen uygulamaya devam ettiği çok sayıda iyileşme ritüeli de anlamları açısından (semiyotik yöntemlerle) analiz edilebilir.

- ALT, S. M. and Pauketat, T.R. (2020). *New Materialisms, Ancient Urbanisms*. Harmanşah, U. "Cities, the Underworld, and the infrastructure: The ecology of water in the Hittite World". London: Routledge
- ASAD, Talal. (1993). *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam*. Baltimore & London: John Hopkins University Press.
- BASHİR, Shahzad. (2005). *Fazlallah Astarabadi and the Hurufis, Makers of the Muslim World*. Oxford: Oneworld Press.
- Başköylü Hasan Efendi. (2012). *Hakkın Emri Rızası*. Ankara: Yurt Yayınları
- BURGE, S.R. (2010). "Angels in Islam: A Commentary with Selected Translations of Jalāl al-Dīn al-Suyūfī's Al-Ḥabā'ik fī akhbār almalā'ik". Edinburgh Üniversitesi Felsefe Bölümü Basılmamış Doktora Tezi.
- DESJARLAIS, Throop. (2011). "Phenomenological Approaches in Anthropology". *Annual Review of Anthropology*. 2011/40(87). 102-189.
- GOODWIN, G. (2014). *Why Persephone? Investigating the Unique Position of Persephone As a Dying Goddess Offering Hope for the Afterlife*. Rhodes Üniversitesi Klasik Dönem Çalışmaları Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- GREENBLATT, Stephen. (1980). *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*. Chicago & London: University of Chicago Press.
- GROENEWALD, T.A. (2004). "Phenomenological Research Design Illustrated". *International Journal of Qualitative Methods*. 2004/3(1). 42-55.
- KENDALL, L. and Tam, V.T.T., Hyong, N.T.T. (2008). "Three Goddesses In and Out of Their Shrine". *Asian Ethnology*. 2008/67(2). 219-236.
- MARLOCK G., Weiss, H. (2006). "In Search of the Embodied Self". *Hakomi Forum*. 16-17: 47-55.
- RİGOGLİOSO, M. (2005). "Persephone's Sacred Lake and the Ancient Female Mystery Religion in the Womb of Sicily". *Journal of Feminist Studies in Religion*. 2005/21(2). 5-29.
- ROWLEY, S. (1996). "The One Who is Many, the Many Who is One: Power and Potentiality in the Sacred Females". *Canadian Woman Studies*. 1996/17(1). 10-13.
- SCHMİDT PR. (2010). "Social memory and trauma in northwestern Tanzania: Organic, spontaneous community collaboration". *Journal of Social Archaeology*. 2010/10(2). 255-27.
- SCHWARTZ, H. (2007). *Tree of Souls: The Mythology of Judaism*. Oxford University Press.
- SÍCULUS, D. (2000). *Library of History III: Books 4.59-8*. Trans. C. H. Oldfather. Cambridge: Harvard University Press.
- THROOP C.J. (2009). "Intermediary varieties of experience". *Ethnos*. 2009/74. 535-58.
- TUNÇEL, H. (2000). "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2000/(10)2. 23 - 34.

- WALSHAM, A. (2012). “Sacred Topography and Social Memory: Religious Change and the Landscape in Early Modern Britain and Ireland”. *Journal of Religious History*. 2012/(36)1. 31-51.
- YAKIT, İ. (2010). *Tıp Felsefesi ve Etiği Üzerine*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- YÜRÜR, Kızılca (2019). *Dersim Alevileri'nde İyileştirme Geleneği*. İstanbul: Otonom Yayınları. 74-76.

